

האם מותר להייל להתום 'קבע'?

א. איסור שכירות יותר מג' שנים

כתב 'הגהות מרדכי' (בבא מציעא פ"ו סי' תנט-תס): יש ליזהר לסופר או מלמד או שאר בעלי מלאכות להשכיר עצמו להיות בבית בעל הבית בקבע וסמוך על שלחנו שלוש שנים משום כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כה, נה).

וביתר ביאור כתב מהר"ם מרוטנבורג בתשובה (דפוס פראג, סי' עב): דעד ג' שנים נקרא שכיר ולא עבד... הלכך יכול להשכיר עצמו שנה או שתיים או שלוש רצופים, יותר - לא מצי להשכיר עצמו. והרמ"א (חו"מ סי' שלג סעי' ג) פסק כן להלכה: אסור לפועל, אפילו מלמד או סופר, להשכיר עצמו להיות בבית בעל הבית בקבע שלוש שנים.

והש"ך הביא את הטעם הנ"ל מהמרדכי ומתשובת המהר"ם. מן הדברים הנ"ל משמע שדווקא שכירות פועל שהיא 'להיות בבית בעל הבית בקבע וסמוך על שולחנו' אסורה יותר משלוש שנים. לפי זה, בימינו, שאפילו במשרות עבודה תובעניות ביותר, העובד 'משועבד' לעבודת השכירות שלו בשעות העבודה בלבד, ובשאר הזמן הוא חופשי לעשות כרצונו, לא יהיה איסור בשכירות שאינה מוגבלת בזמן, אף שיכולה היא להימשך מעל שלוש שנים, וגם מעבר לשש שנים.² עוד אפשר ללמוד, שאף ב'עבודת קודש' אין לאדם להשכיר עצמו ליותר משלוש שנים. וייתכן שלזה כיוון הרמ"א כשכתב: 'אפילו מלמד או סופר', להשמיענו שאף שעבודתם של מלמד או סופר היא בלימוד תורה, אין הם פטורים ממגבלה זו. ולכן גם בשכירות 'רב', דנו הפוסקים, כיצד העסקתו ע"י הקהילה תהא מותרת על אף המגבלה האמורה.³ ודומה שעל אחת כמה וכמה, בשכירות בעבודה שהיא צורך מצווה, שתהיה מוגבלת במגבלה הלכתית זו, שהרי בעלי תפקידים רבים מקור פרנסתם הוא מעיסוק שהוא בוודאי מצוה, כגון: רופאים, וכל צוותי הרפואה, וכן עובדים של עמותות חסד וצדקה, ולא שמענו שעל כל אלו לא תחול המגבלה של 'עבדי הם ולא עבדים לעבדים'.

1. ש"ך, חו"מ סי' שלג ס"ק יז.

2. וכך כתב כדבר פשוט בשו"ת לחם רב, לבעל הלחם משנה, סוף סי' פא: 'דלא הוי כעבד אלא כשהוא בקבע עמו וסמוך על שולחנו, אבל בנתחייב לשבת בחנות בלבד ואינו סמוך על שולחנו, לא דמי ממש לעבד', והביא דבריו שו"ת בצל החכמה, ח"ב סי' פז, אות ב. ובשו"ת באהלה של תורה, ח"א סי' קו, אות ג, עמ' 507, במסוגר בסוגריים, העלה סברה זו מעצמו, וכתב עליה שזו סברה מחודשת וצ"ע אם ניתן לאומרה בדעת הרמ"א. כאמור, הלחם רב, הניח זאת כדבר פשוט.

3. עיין שו"ת חת"ס, חו"מ סי' קעב, המובא בפת"ש, חו"מ סי' שלג ס"ק ט, ובשו"ת בצל החכמה הנ"ל.

ב. שירות קבע בצבא

מתוך האמור לעיל, יש לדון ב'שכירות' אנשי צבא קבע במצבים מסוימים. לכאורה, צדדי ההיתר הנ"ל, שהעלו הפוסקים במקרים אחרים, אינם שייכים בהם.⁴ כאמור לעיל, אף שחיילים עוסקים במצווה, שוודאי ניתן להגדירה כמצווה גדולה, אין בכך בכדי להתיר את העסקתם לתקופה העולה על שלוש שנים.⁵ ההיתר המרווח ביותר לחלק ניכר מאנשי צבא הקבע, הוא העובדה, שלמעשה אף שהם 'לובשי מדים' אין הבדל בינם לבין אזרחים רבים שאף הם עובדים בשירותו של צה"ל, לכל הפחות באשר לרוב המקצועות העורפיים בצבא. לאחר יום עבודתם, או אפילו כמה ימים ברציפות, הם נוסעים לביתם, פושטים את המדים, והרי הם אזרחים רגילים, שאין הצבא קובע את סדר יומם. השאלה ההלכתית, אותה העלינו בראשית הדברים, נותרה באשר לקבוצה של בעלי תפקידים קרביים בצבא, שה'שעבוד' שלהם לתפקידם הצבאי מוחלט. גם כאשר הם בחופשה, בכל רגע נתון, ניתן לזמנם ללא דיחוי למשימה קרואה, ולמעשה למשך תקופה מסוימת בחייהם הם 'משועבדים' לגמרי לתפקידם. על אף האמור, מתוך בירור המציאות שבצבא, גם כאשר חייל מוחתם לקבע, לא תמיד ברור שתקופה כזו תימשך יותר משלוש שנים, ולכן, לא ברור האיסור ההלכתי שב'שכירות' כזו. אולם, במקרים מסוימים, בעיקר בדרג פיקודי בכיר יותר, או בתפקידים ייחודיים, כגון טייסים, השירות הצבאי ב'קבע' מותנה, או לעיתים מתועדף, ע"י מגורים בתוך מחנה צבאי.⁶ כלומר, זו מציאות הלכתית שבה 'איש קבע', כחלק מתפקידו, נמצא 'סמוך על שולחן' הצבא. דומה שמציאות כזו, סוגרת לכאורה את השער על כל ההיתרים השונים הקיימים בנושא, שכן במקרים כגון אלו, 'איש קבע' 'שכור' לצבא לתפקיד צבאי המחייב ביטול כל לוח הזמנים האישי שלו לצורכי הצבא, והוא מתגורר בבית השייך לצבא, בתוך מתחם צבאי.

ג. צדדי היתר לשירות קבע ארוך

ישנן שתי דרכים הלכתיות להתיר מציאות כזו: האחת, שדין זה שהביאו הרמ"א, נתון במחלוקת להלכה, ולדעת השולחן ערוך שלא הביא את דברי ה'הגהות מרדכי', אין כלל

4. לצורך בירור המציאות קיים כותב השורות שיחות טלפוניות עם שני אנשי צבא קבע בעבר, שהיו 'חתומים' בצבא למשך שנים רבות.
5. וראה שו"ת באהלה של תורה, ח"א סי' קו, אות ג, בסיום התשובה, שרצה לדמות את דינו של חייל, לעניין היתר שכירות לתקופה של יותר משלוש שנים, לדין אפוטרופוס של יתומים, על סמך דברי קצוה"ח, סי' רצ"ק ה שכתב: 'וכיוון דאפוטרופוס מצוה קא עביד הוה ליה עבד ד', כלומר, ולכן לא חל עליו דין השו"ע שם שפועל יכול לחזור בו, מן הטעם ש'עבדיי הם - ולא עבדים לעבדים', שכן אם עבודתו היא מצווה, עבד ד' הוא, ואין מניעה שיעבוד ברציפות שנים רבות בכך. אכן, דברי קצוה"ח הם לכאורה דלא כהגהות מרדכי ומהר"ם מרוטנבורג שהם המקור להלכה זו, שכתבו להדיא שמלמד וסופר, אף שעבודתם מצווה, לא יוכלו להשכיר עצמם ליותר משלוש שנים. כדי ליישב את דברי קצוה"ח כתב הרב אריאל שיש לחלק בין אפוטרופוס, לאומנים אחרים העוסקים במצווה, ואולם התקשה בסברה זו.
6. במחנות צבא רבים, מתגוררות משפחות של אנשי צבא קבע. המגורים בבתי של הצבא, נחשבים גם כהטבה כלכלית שמאפשר הצבא לאנשים בתפקידים צבאיים מסוימים, בדומה למוסדות חינוכיים המאפשרים מגורים לעובדי המוסד במתחם המוסד. אולם, זה גם אינטרס של הצבא, כדי שמחנות צבא יהיו מאוישים תמיד ע"י בעלי מקצוע הנדרשים לו.

איסור בשכירות של יותר משלוש שנים. ובוודאי במציאות של צורך גדול מאוד, כמו צורכי הצבא, ניתן לסמוך על שיטת ה'שלחן ערוך'.⁷ השנייה, שצורכי הצבא נחשבים כ'דין המלך' וכפי שכתב הרמב"ם (הל' מלכים ומלחמות פ"ד ה"ב):

ושולח בכל גבול ישראל ולוקח מן העם הגיבורים ואנשי החיל, ועושה מהם חיל למרכבתו ובפרשיו.

יש שכתבו שהלכה זו היא המקור ההלכתי להקמת צבא בדברי הרמב"ם.⁸ ועל מלך, לא חלה כלל מגבלת שנות השכירות המובאת ברמ"א.⁹ וכבר נמנו פוסקים רבים להכריע כדעת הראי"ה,¹⁰ שהליכות מדינת ישראל וצבא ההגנה לישראל נשענות בתשתיתן על הלכות המלך והמלוכה.¹¹

7. וראה שו"ת בצל החכמה, ח"ב סי' פז אות א, שכתב על סמך מקרים שונים שמופיעים בתשובות האחרונים 'שלא דקדקו בכך אפילו קהילות קדושות אשכנזיות'.
8. הלכות מדינה, ח"ב שער א פ"ב אות ז; משפט המלוכה לר"י גרשוני ואמרות מלך לר"א אבידן על הלכה זו ברמב"ם. וכן נראה מהמאירי, סנהדרין כ ע"ב (עמ' 70, במהדורת בית הבחירה של ר"א סופר).
9. ומכאן יש לדחות את הדברים שכתבנו באמונת עתיך 139 (תשפ"ג) במאמר 'ואתם תהיו לו לעבדים?! - מעמד האזרח תחת שלטון המלך', אות ד (בסמוך להפניה להערה 24), שייתכן שהרמב"ם לא רצה לסמוך על הפסוק המפורש שבמשפט המלך בספר שמואל א ח, יז: 'ואתם תהיו לעבדים' כמקור לזכות השעבוד שלו על גופם של נתיניו, שהרי 'עבדיי הן ולא עבדים לעבדים'. וכאמור, דברים אלו בטעות יסודם, שהרי ברור הדבר שזו זכות המלך לשעבד את נתיניו לצרכיו, במגבלות ההלכה, אך אין הוא מוגבל במשך זמן השעבוד שלהם כלפינו, אם יש לו צורך בעבודתם.
10. משפט כהן, סי' קמד-קמד. וכמו שכתב בהלכות מדינה, ח"ב שער א פ"ב סוף אות ט.
11. **הערת עורך: הרב נריה גוטל.** ברשות הכותב, יורשה לי להעיר שלענ"ד קושיה מעיקרא ליתא. בהליכות ימינו - העת החדשה והמודרנה, כלל לא קיים מושג של 'שעבוד'. כשם שלכל מעביד יש זכות פיטורים, כך לכל עובד - כולל חייל ואיש צבא קבע - יש אפשרות להתפטרות. לכל היותר יישא בקנס, לכל היותר הדבר יגיע לבית דין לדיני עבודה, ואולם עולמנו שונה בתכלית מזה של הקדמונים, וסמי 'שעבוד' מהכא. יתרה מזאת, הדבר אפילו כרוך בחוק יסוד חופש העיסוק, שגובר ומנתץ כל 'שעבוד'. דבר זה, שנכון ביחס לכל עובד, נכון גם ביחס לחייל ואף 'איש קבע'. יתרה מזאת, עניין זה מעוגן מפורשות בהוראות הפיקוד העליון - שירות הקבע בצה"ל 3,0501, סעיף 29: 'חייל בשירות קבע המשרת בתנאי התחייבות פתוחה, כמפורט בפקודות הצבא, יוכל לבקש להפסיק את שירותו לפני תום תקופת השירות, כמפורט להלן...', ושם סעיף 42: 'חייל יוכל לבקש להתיר את התחייבותו הקשיחה לפני תום תקופת השירות מכל סיבה שהיא, כמפורט להלן...'. בהתאם לכך, כאמור, קושיה מעיקרא ליתא. כנלענ"ד.

תגובת הכותב: לשון החוק ומשמעותו המעשית אינה מעקרת לחלוטין את שעבודו של 'איש צבא קבע', אלא מהווה נתון מציאותי נוסף שיש להתחשב בו בפסיקת ההלכה, במקרה העומד לפנינו. ובלשון אחרת, אף ש'דה יורה' יכול 'איש קבע' לבקש להפסיק את שירותו לפני תום תקופת השירות, כלשון החוק (ובדומה לכך יעוין במסקנת תשובת בצל החכמה שם, אות ג, שהשאיר הדבר בצ"ע). 'דה פקטו', בתנאים מסוימים, שפורטו בגוף המאמר, הוא משעבד עצמו לחלוטין לשלטונות הצבא, ולכן מנקודת מבט הלכתית מחייב הדבר, לכל הפחות, בירור איסורו או היתרו של הדבר. ודומה הדבר למחלוקת ההלכתית רבת השנים בין דיני בתי הדין בארץ אודות המשקל שיש לתת לרישום בטאבו, לעניין בעלות על דירה.